

INTERNATIONAL JOURNAL OF FIELD EDUCATION

Yüz Elli Yılın Eğitim Düşüncesi Tarihine Derkenar: MAÂRİFTEN EĞİTİME

Selim Selimoğlu¹

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eğitim alanındaki yenilik hareketlerini Osmanlı son dönem reformcularından devralan Cumhuriyet kadroları bu alandaki değişim ve dönüşümleri bir üslup farkı gözeterek devam ettirmişlerdir. Öyle ki, “Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ve bu alanda yapılan inkılapların neredeyse tamamı II. Meşrutiyet döneminde, tartışılmış hatta birçoklarının provası yapılmıştır.” Bunun yanında Cumhuriyet dönemi ideologları gölgesindeki bu paradigma dönüşümü meşrutiyet dönemine göre daha keskin ve aceleci olmuştur. “Ahmet Hamdi Tanpınar inkılâp senelerini derin bir ironiyle anlattığı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde kahramanlarının birine “tarih günün emrindedir” dedirtir. Aslında Erken Cumhuriyet dönemine baktığımızda günün emrinde olan sadece tarih değil din, dil, üniversite, eğitim, ders kitapları, basın, gazeteciler ve aydınlarla diğer bütün kesimlerdir.” Reşat Nuri Güntekin’in aceleci tavırlarla yapılan inkılâplara *Yeşil Gece* adlı romanda verdiği cevabı ise “inkılâp denilen şey bir günde olmuyor” olmuştur. Bilgi, kültür, düşünce ve eğitim dünyamızdaki bu dönüşüm Osmanlı-Cumhuriyet arasında derin boşluk oluşturmuştur. Söz konusu sürecin anlaşılmasına katkı verecek önemli konulardan biri, dönemin özgün metinleri ile buluşmak ve anlamaya gayret etmektir.

Temel araştırma alanı, Tanzimat sonrası Türk eğitim tarihi olan Mustafa Gündüz’ün, Doğu Batı yayınlarınca 2016’da yayımlanan *Maariften Eğitime, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm* başlıklı kitabı söz konusu süreklilik meselesine bir katkı olarak görülmektedir. Kitapta başta son iki yüzyılın tarihi şahsiyetleri, eğitimin önde gelen olay ve olguları, modernleşme sancısıyla ortaya çıkan yeni kurumlar ve bir bunalım eseri görüntüsü veren eserlerden hareketle eğitim dünyasının son yüz yılı tasvir ve tahlil edilmektedir.

¹ Sorumlu yazar:
Doktora Öğrencisi
[sselimoğlu07@gmail.com](mailto:sselimoglu07@gmail.com)

Kitap dört başlık altında toplanmıştır: Eğitim ve modernleşme ilişkisine değinen ve içeriği itibarıyla diğer makaleleri de doğrudan ilgilendiren çalışmalar birinci kısımda yer almıştır. Kitap toplamda Tanzimat, II. Abdülhamit Dönemi, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemine ait yirmi dört makaleden oluşmaktadır. 18. yy. kavramlarından olan maârifle 1930'lara uzanan eğitim kavramı dönüşümünde ortaya çıkan gerilimler ve dikotominin salınacağı istikameti belirsiz yelken gibi ileri geri rotasız hareketler çizmeye devam etmektedir. Bu gerilim ve dönüşüm sancısını kitabın uzun önsözünden de anlamak mümkündür. Burada dikkati çeken hususlarından başında bugün nerede ise eş anlamlı olarak kullanılan eğitim ve maarif kavramlarının kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasıdır. Yazar bunu maarif kavramının ortaya çıkışı ve anlam dünyasına kısaca değinerek verir:

18. yüzyılın nev-zuhur kavramlarından olan maârifdir. Gerçi maarif Arapçanın yüzyıllardır öz be öz kavramlarından biridir. Ancak modernleşme döneminde özünde bir tasavvuf kavramı olan maarifin eski anlam dünyasını da koruma iddiasıyla yepyeni bir dünyaya yelken açtığına şahit olunur. Maarif kavramının yeniden inşası sürecinde kendini ve sonra da yaratıcısını tanımak anlamından hüner, beceri, ilham, keşif, sezgi, manevi ve ruhi tecrübe ile çoğu kere bir ustanın elinde ilim tahsili anlamlarına ulaşan bir zenginleşme ile karşı karşıya geliriz. Yazar şöyle devam eder: Dahası var çalışmanın, gayretin, zekânın ötesine geçerek hakikat yolunda yürümek... Eğitim'in en meşhur tanımı "kasıtlı davranış değiştirme süreci". Köksüz ve ruhsuz bir tanım. Salt tercüme eseri son zamanların moda projesi oluşturmacı, yapısalcı vb. yaklaşımlar ise meselenin tabiatına aykırı sığ bir taklitçilik. Hepsi bir tarafa; modern eğitim, "nesillerin idrakten mahrum edildiği, şuurdan iğdiş edildiği bir amelîyathane."

Yazarın dikkat çektiği meselelerden biri de günümüz eğitim fakülteleri ve öğretmen yetiştirme sistemidir. Burada değerler dünyasındaki paradoksa işaret edilir. "Türkiye'de üniversite, eğitim ve eğitim bilimleri hiç olmadığı kadar kendi kültür ve değer dünyasından kopuk halde devam ediyor. Buna sivrulup gidiyor da diyebiliriz. Eğitim dünyamız başka âlemin türküsünü söyleme derdinde. Bu farkında ol(a)mama durumu hemen her seviyede derinleşerek devam ediyor. Sayıları yüzü geçen eğitim fakültelerinin toplumun ihtiyacı ve çağın şartları doğrultusunda öğretmen yetiştirme kabiliyetleri bir tarafa, bilim dünyasına katkıları ciddi şekilde tartışmalıdır. Eğitim üzerine konuşan, rapor hazırlayan kuruluşların ise mazi ile hiçbir ilgi ve irtibatı yok; irtibat kuracak her türlü cihazdan da yoksunlar."

Aslında bu meselenin ne kadar derinlerde olduğunu doğu-batı medeniyet-cehalet vb. gibi kavramsallaşmaların ortaya çıktığı döneme bakarak anlamak mümkündür. Yazar, günümüz eğitim dünyasının temelde iki noktada hataya düştüklerini belirtir: Batı'nın Batı dışı toplumlar üzerine kurmuş olduğu "bilimin evrensellik" tuzağına düşen eğitimcilerimizin eğitim adına yaptıklarının Avrupa ve Amerika literatürünü sığ bir taklitten öte gidemediği, ikincisi ise bir cumhuriyet modası olan eğitim tarihimize sırt çevirme, eğitim mazimizin yaşadığımız dünyada yerinin olmadığı düşüncesi. Gündüz, felsefi arka plandan yoksun eğitim dünyamıza, şair Kipling'in *Doğu Doğudur, Batı da Batı ve bu ikisi asla birleşmeyecektir* mısralarını bir kez daha hatırlatır.

Yazar, Cumhuriyetle birlikte eğitim kurumlarında ve ideolojide görülen değişikliği şu şekilde tanımlamaktadır: "Türkiye'de üniversite Darülfünûn'un bıraktığı "münevver bendegân" yetiştirme misyonunu, "ilke ve inkılaplara" bağlı aydın ve genç üretme ideal ve ideolojisiyle sürdürmektedir. Günümüzde akademinin geldiği noktayı ise politik ve sosyolojik korporasyonların sahte, ucuz ve değersiz mekânları haline dönüşmüştür." Akademi siyasi arenada boy göstermek isteyenler için bir basamak olarak kullanılmaktayken eğitim ortamları ise akademik kaygıdan uzak siyasi argümanların oluşum ve uygulama mekânları olmakta.

Gündüz, kitabın birinci bölümünde "modernleşme"nin eğitim ve toplum üzerindeki etkilerine ve milliliğin kaybolan sınırlılıklarına dikkat çekmiştir. Bugün doğu coğrafyasındaki araştırmacıların temel savlarından biri olarak "entegrizm" İslam ruhunu yenilemediği gibi

İslam'ı çölün kumunda kaybolup gidecek taşlaşmış düşlerin cenaze alayına çevirir. “Entegrizm” zekâyı, fevri ve bilinçdışı refleksler düzeyine düşürür. Ve her tür zekâ düşüşü, içinde çöküşün nüvesini taşır.” “Eurocentrism” kavramının özünde ise dünyanın bilim, sanat edebiyat, kültür, teknoloji, medeniyet, vb. alanlarında her şeyin merkezi olarak Avrupa'nın kabul edilmesi vardır. Yerel ve tarihsel zenginliğini tanımadan salt bir batı eleştirisi yapmaya çalışmak veya tarihsel birikimi yok sayarak batı düşüncesini taparcasına kopyalamaya çalışmanın sonucu önceden belli bir başarısızlıktır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e geçişte tahayyül edilen dünya düzeninde birçok aydın ve eğitimcinin payı olmuştur. Eğitim alanında tasarlanan bu yeni dünyanın modern çizgiye uygun olması istenmiştir. Modern dünyanın sıkı bir taklitçisi ve hayranı olan Yeni Osmanlılar ise (Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mustafa Nuri vd.) eğitim alanına getirdikleri eleştirilerde maârif ile eğitim arasındaki yerlerini tam olarak tahkim edememişlerdir; yani bu aydınlar gelenekle modernlik arasındaki meşrutiyet krizi karşısında bocalamışlardır.

Cumhuriyet kavramsal olarak yeni bir dünya özlemidir. Kavramlar değer yüklüdür ve bu değerlerin arkasında kocaman bir dünya vardır. Kavramlara sırt çevirmek değerlerden bir vaz geçiştir. Cumhuriyet elindeki tüm imkânları kullanarak bu değişim ve dönüşüm sevdasıyla büyümüştür. Cumhuriyet “maarif” kavramının yerine “eğitim”i getirmekle irfan, arif, hüneri, sezgi, ilham, manevi ve ruhi değer dünyasından davranış ölçekli bir dünyaya hapis olunmuştur. Bir ilim ustası olan “muallim” yerini, mesleği bilgi aktaran kişiye (öğretmen) bırakırken eğitim ortamları değer ve duygu hazinelerinden uzak bilgi “avm”lerine dönüşmüştür.

Modern devletle modern eğitimin bir mütemmimi olan ekonomik sistemler Tanzimat'tan Cumhuriyet'e eğitim dünyası üzerinde bir karabasan olarak dolaşmıştır ve hala da dolaşmaya devam etmektedir. Her türlü modernleşme aracının finansmanında devletin uğrak yerleri olan halk/tebaa eğitim finansmanı arayışında da bu görevini Tanzimat'tan Cumhuriyet'e devam ettirmiştir. Gündüz, bu finansman arayışlarının renkli örneklerini bir buket olarak okuyuculara sunmuştur.

Ödül ve cezanın eğitim ortamlarındaki yeri/yersizliği ve şiddeti eğitimimizin karabasani olmuştur. Bu iki kavram eğitimin olduğu her yerde varlığını ortaya koymuş ve öğrencilerin fiziksel ve ruhsal yapısında büyük izler bırakmıştır. Bu kavramlara atfedilen değer ise toplumda insana verilen değerle aynı yönde olmuştur. Gündüz, maâriften eğitime giden bu süreçte genç dimağlar üzerinde disiplin ve cezalandırmanın en acı örneklerini incelemiş, her iki kurumda (geleneksel ve modern okullarda) ve her iki coğrafyada (İstanbul ve taşrada) bunun en ilginç uygulamalarıyla karşılaşmıştır.

Osmanlı modernleşme sürecinde en şiddetli saikaların yaşandığı eğitim mecrası, şüphesiz en ciddi arayışları da 2. Abdülhamit Han döneminde yapmıştır. Tarihte savaş, barış, olay ve olgular kadar önemli olan bir etken daha vardır ki bunlar tarihin seyrine yön veren kişiliklerdir. Tarihi olaylar incelenirken kişiler göz ardı edilirse böyle bir araştırma nakıs olmaktadır. Devlet yapısındaki zayıflıklar ve kırılmalar yaşanmaya başladığında bireysel yetenekli ve üst seviyedeki zekâ sahibi kişilikler tarih sahnesinde başat rol oynamaya başlamaktadır. Fakat bu seviyedeki şahsiyetleri de tarih sahnesine çıkarabilmek ayrı bir meziyettir. “Sultan Hamid'in hemen her alandaki faaliyetlerinin ve döneminde yapılan modernleşme hamlesinin böylesine etkin ve yaygın olmasının sebeplerinden biri, modern devlet mekanizmasının görünmeyen ama hayati fonksiyonu haiz kurumlarından birini çağının ilerisinde iyi yetiştirmiş bir kadro ve zihniyetle işletmiş olmasıdır.” Yazar Küçük Said Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Sadık Rifat Paşa, Ahmed Hikmet Müftüoğlu ve Said Halim Paşa gibi temsil kabiliyeti yüksek şahsiyetlerin eğitimle ilgili görüş ve düşüncelerini kitapta farklı başlıklar altında ele alması kitabın okuyuculara sunduğu diğer bir kazanımdır. Bu aydınların en büyük ortak özelliği ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan çıkış noktasında maârifin kilit rol oynadığını düşünmeleridir. Buhranlarımız adlı eseri ele alan Said Halim

Paşa bu m¼cadeleyi ve d¼nemin aydınlarını şu şekilde tanımlamaktadır: “Son d¼nem Osmanlı aydınları âdeta ateş deryasını mumdan kayıklarla geçen m¼cadele, m¼cade ve buhran neslidir.” Kitabın ince işçilik eseri olarak g¼r¼lebilecek yazıları da vardır. Örneğin, öğretmen ve öğrenci derneklerinin ortaya çıkışı ve ilgili meselelerin özđün kaynaklardan verilmesi bunlardan biridir.

Cumhuriyet d¼nemi ise geçmişe bir başkaldırı geçmişle hesaplaşma planlarına mahk¼m olmuştur. “Erken Cumhuriyet d¼neminde gerek siyasi mekanizma ve ideolojinin gerekse seçkinlerin meşruiyeti kaygısıyla geçmişle sert bir hesaplaşma ve k¼t¼leme s¼ylemine girişilmiş ve eğitim ortamında yeni nesillere bu d¼ř¼nce g¼çlü bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.” Bu su g¼t¼rmez hesaplaşmaların yaşandığı ortam ise toplum m¼hendisliđinin uygulama alanları olan eğitim kurumları ve eğitimciler aracısıyla yeni yetişen dimağlar üzerinde olmuştur. Bunun ismi “yeni ahlak”, “yeni kadın” “yeni ocuk” “yeni nesil” vb olmuştur.

Sonuç olarak *Maariften Eğitime* adlı eser talim, terbiye, tahsil ve irfan gibi sonsuz kavramlara kulaç atan bir 18. y¼zyıl mefhumundan, k¼kleri 20. y¼zyıl ortalarında s¼m¼rgecilik, kapitalizm ve modernitenin sistematikleştirdiği “eğitim d¼nyası”na d¼n¼ř¼m serencamını anlamaya, özđün makalelerle katkı yapmaktadır. Yazar, T¼rk eğitim tarihinin en hassas konularına modern yorumlar getirerek disiplin cezalarından, engelli eğitimine ve eğitimde merkezileşme meselesine oradan azınlık ve yabancı okullarındaki öğretmen tercihlerine uzanan bir yelpazede titiz araştırmalar gerektiren meselelere eğilmiştir. B¼ylece kitap, T¼rk eğitim sisteminin bug¼nk¼ yapısının daha iyi anlaşılmasına ciddi katkılar sunmuştur.